

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ILLÉS SÁNDOR

A vándormozgalom mérési szintjei

A vándorlás jelenségének hagyományos megfigyelési, számbavételi és elemzési kerete az egyén, vagyis a vándorló. A vándorlók könnyen meghatározhatók személyes jellemzőikkel, nemükkel, korukkal, családi állapotukkal, iskolai végzettségükkel, foglalkozásukkal, anyanyelvükkel, nemzetiségükkel, állampolgárságukkal, vallásukkal. Amennyiben ezeket az ismérveket a vándorlók sokaságára is ismerjük, akkor rögtön elő tudjuk állítani a vándorló alnépesség szerkezetét. Belső vándorlás esetén ezt összehasonlíthatjuk az egész népesség, vagy a küldő, illetve fogadó területek lakosságának struktúrájával. Az össznépességhez viszonyítás végeredménye rendszerint a vándorlók szerkezete szelektivitásának a hangsúlyozása [1], vagyis hogy a vándorlók fiatalabbak, ebből következően reprodukciósabbak, iskolázottabbak és gazdaságilag aktívabbak, mint a viszonyítási alapul szolgáló népesség. Ezen szelektív mechanizmusok miatt a kivándorlás hatására — egy nehezen meghatározható kritikus tömegén túl — a küldő terület általában nemcsak népességet veszít, hanem a maradék korösszetétele öregszi, az aktivitás romlik és az eltartási teher növekszik. Ugyanezek a tényezők ellenkező irányban hatnak a fogadó területen.

Az egyéneken kívül statisztikai számbavételi egységeknek tekinthetők a családok és a háztartások is [2; 3], hiszen ezek az emberek együttélésének alapvető közösségei. A csoport-specifikus szemléletmód robbanásszerű elterjedése nem hagyta érintetlenül a statisztika mellett a többi tudományágat [4; 5], így a földrajztudományt sem. A funkcionális emberföldrajzból eredeztethetően alakult ki a szociálgeográfiai koncepció, mely a társadalmi csoportok lét-funkcióival összefüggő térképző folyamatokra és területi szervezeti formákra koncentrál [6; 7].

Önkéntes vándorlások — kényszervándorlások

A vándormozgalommal hivatásszerűen foglalkozók számára közhelyszámba megy, hogy az individuumok mellett csoportok és közösségek is költözhetnek együtt. Az együtt költözések leggyakrabban valamiféle rendkívüli külső tényezők hatására válhatnak jellemzővé és ölthetnek tömeges méreteket. Ilyen külső tényezők lehetnek természeti és ökológiai katasztrófák, éhínségek, háborúk és üldözések. A rendkívüli külső tényezőkön a taszító erők kizárólagosságát értik, amikor idő hiányában nem igazán nyílik lehetőség az egyéni vagy csoportos döntéshozatali módok kialakulására. Ez esetekben pusztán az élet megmentése a cél. A menekültekre jellemző leginkább az az élethelyzet, amikor az egyén akaratán kívül eső okok miatt kényszerül otthona elhagyására [8]. Az üldözésen kívül a kényszerhelyzetek "enyhébb" formái is léteznek, például amikor az állam politikai céloktól vezéreltetve egész nemzetiségeket, vallási felekezeteket és egyéb nemkívánatosnak minősített csoportokat utasít ki az országból, vagy amikor demográfiai és gazdasági okokkal magyarázott, városokból falvakba irányuló migrációt, illetve falvakból elköltöztetéseket erőszakol ki. A fentebb említett esetekben a "Ki menjen, ki maradjon?" gyakorlati kérdése fel sem merül. Rendkívül nehéz, sőt valószínűleg lehetetlen az önkéntes- és kényszervándorlások precíz elkülönítése, hiszen a kikényszerített vándorlásoknál is megfigyelhetünk egyéni elhatározásból származó elemeket, és a szabad akaratból eredő elköltözések motívumrendszere is

¹ A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával készült (F 17925).

tartalmaz kényszerhelyzeteket. Vagyis a vonzó és taszító erők minden döntési helyzetnél jelen vannak, és a kettő közötti arány határozza meg a vándorlás relatív típusát, amennyiben azt egy kétpólusú (önkéntes-kényszer) skálán kíséreljük meg elhelyezni. *L. A. P. Gosling* a fejlődő országok telepítési akcióit tanulmányozva az állami beavatkozás erősségének négy fokozatát különítette el, amely a fentebb említett skála gyakorlati alkalmazásaként fogható fel:

1. A kormány erőszak alkalmazásával a kijelölt közösség minden egyes tagját kötelező módon áttelepíteti. (E formát **kényszervándorlásnak** nevezi.)

2. **Támogatott telepítés**, amikor a kibocsátó területen telepeseket toboroznak a már kijelölt benépesítendő területre. (Figyelemre méltó, hogy a legtöbb telepítési kritérium-rendszerben nem egyéni jellemzőket említenek meg, hanem csoportosakat. Mindenekelőtt a fiatal gyermekes házaspárokat részesítik előnyben. Úgy vélem, ez a gyakorlat nemcsak a jelenlegi szegény országokra, hanem a lakosság optimális területi elhelyezkedését célul kitűző szervezett telepítésekre általában is érvényes.)

3. A **népesség területi átrendeződésének segítése**, bátorítása a küldő térségben, vagy az érkezés előkészítése a befogadó területen. A kétféle aktivitás azonban nem kapcsolódik össze.

4. **Szabad akaratból eredő költözés**, amikor direkt állami beavatkozás nem figyelhető meg [9]. (A spontán vándorlás nyilván nem zárja ki a közvetett befolyásoló erőkre reagálás lehetőségét az el- illetve odavándorlás térségében.)

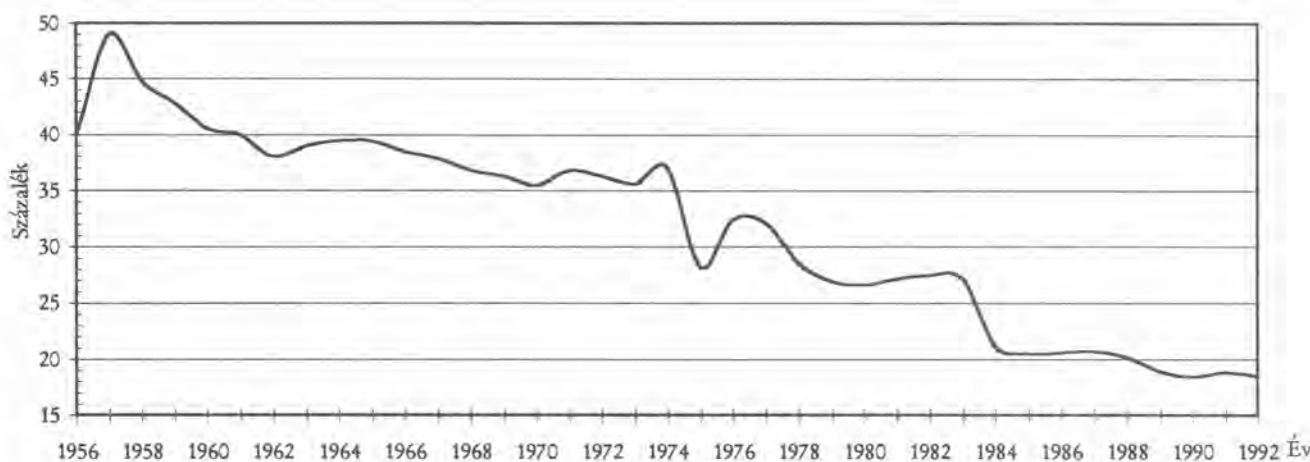
Egyéni döntés — csoportos döntés

A kiscsoportos önkéntes vándorlásoknál az egyéni döntéshozatali folyamat mintájára családi döntéshozatali folyamat figyelhető meg [10]. A közös döntést rendszerint a család életstratégiájába illő, együttes érdekek felismerésén és képviselésén nyugvó, harmonikus mechanizmusként jellemzik. Egy kérdőíves felmérés adatainak felvétele során a fentebb jellemzett idillikus helyzetet nem tapasztaltam. Legtöbbször megfigyelhető volt egy domináns, akaratát érvényesítő személy jelenléte, aki a család "érdekeit" megalkotta és azután képviselte. A csoportos döntéshozatal folyamatának tanulmányozása nem szerepelt a pásztói felvétel céljai között, így az elemzés során — kissé bátortalanul — mindössze azt fogalmaztam meg: "...az egyéni döntési szinten túl volt egy családi döntési szint is, mely leginkább az olyan típusú érdekegyeztetésre hasonlított, ahol nem egyenrangú felek ülnek egymással szemben, mégis kompromisszumot keresnek." [11]. Sejtéseim realitását a szakirodalmi jelzéseken [12] túl egy közelmúltban megjelent könyv erősítette meg, melyben a szerző kimutatta, hogy a racionális önértékből fakadó cselekvés általánosan elfogadott premisszájából logikailag nem következik, hogy a csoportot alkotó tagok összessége saját csoportérdekeik realizálására törekednének. Sőt, logikailag összeegyeztethetetlen, hogy a közösségek tagjai önzetlenül a csoportérdeket érvényesítsék. *M. Olson* elismeri, hogy a fenti állítások csak korlátozottan érvényesek a kiscsoportokra. Márpedig az együtt költöző személyek ritkán érik el az öt főnél magasabb tagszámot. A kiscsoportokat általában hatékonyabbnak tartják, mivel méretüknél fogva néhány tagjuknak, vagy éppen minden tagjuknak érdekében áll, hogy a csoport törekvéseit siker koronázza. Meglepő megfigyelés azonban az, hogy a közös cél megvalósítására irányuló erőfeszítések elosztása során a kicsik kizsákmányolják a nagyokat, vagyis a kicsik a tőlük elvárható aktivitást sem mutatják a célok megvalósítása során, hiszen így is hozzájutnak az elérendő javakhoz [13]. Úgy vélem, e gondolatok lehetnek a legvalószínűbb magyarázatai annak a megfigyelésnek, hogy a pásztói interjúk során miért találtam a költözésük motívumait lelkesen magyarázó apákat vagy anyákat, és a téma iránt teljes közönyt tanúsító házastársat, gyermekeket a Pásztóra bevándorló családokban.

A vándorlás definíciójának egyik tömör megfogalmazása így szól: "Egyének és csoportok állandó vagy ideiglenes lakóhelyváltogatása." [14]. A meghatározás legfontosabb momentuma a lakóhelyváltogatás, azonban a jelleg mellett igen fontosnak tartották azt is kiemelni, hogy a vándorlások nem csupán elszigetelt egyéni akciók lehetnek, hanem valamiféle okból valamilyen módon összefonódó csoportok is cselekedhetnek ezt.

Mind a belföldi, mind a nemzetközi vándormozgalmakat tükröző statisztikáink az egyéneket veszik megfigyelési egységnek, és az összegyűjtött adatokat önmagukban rendkívül gazdagon és sokoldalúan dolgozzák fel és publikálják. A vándorlási egységek, vagyis az együtt költöző személyek számbavétele azonban a magyarországi hivatalos teljeskörű adatgyűjtések megoldásra váró adóssága maradt. Kivételnek tekinthető a már említett pásztói felmérés és Tóth Pál Péter a magyar állampolgárságot kérvényezők körében végzett reprezentatív mintavételes adatgyűjtése. Sok más érdekes szempont mellett az együtt vándorlás, valamint az egyedül vándorlás mértékét is megvizsgálta, és úgy találta, hogy a potenciális magyar állampolgárok fele egyedül, másik fele csoportosan érkezett az országba. Sajnos a válaszok alapján magukat a vándorló közösségeket nem rekonstruálta. Az egyedi válaszok alapján azonban megállapítható volt, hogy az összes válaszoló 26,8%-a házastárssal, 27,8%-a gyermekkel költözött. A szülővel, nagyszülővel, testvérrel, apóssal, anyóssal és egyéb rokonnal együtt költözés egyenként 5%-nál kisebb mértékű volt. A nem rokonnal közösen vándorlás csekély jelentőségét az 5,4%-nyi részesedés mutatja [15].

Együtt vándorló személyekről, továbbá településhatár átlépésével járó összeköltözésekről és szétköltözésekről a magyar folyamatos belföldi vándorlási statisztikában találhattunk adatokat. Hozzá kell tenni, hogy az együtt költözés szempontjából ezek közvetett információknak minősíthetők, hiszen a vándorlások motívumai között lelhetők fel. Az eltartóval, családfővel együtt költözés indokát megjelölők döntő többsége nyilván gyermek lehetett, de nem zárható ki ebből a körből a felnőtt korú eltartottak, illetve az időskorú inaktívak sem. Az eltartóval együtt költözők arányának alakulását az alábbi I. ábra mutatja be. A változás alapvető irányzata: a csökkenés teljesen egyértelmű.

Forrás: Magyarország népesedése kötetek 1955–1964, illetve Demográfiai évkönyvek 1965–1992.

I. ábra Az eltartóval, családfővel együtt költözők aránya az állandó vándorlók körében 1956 és 1992 között

Mivel főként a 14 éven aluli költözőket tartalmazzák a fenti megoszlások, ezért a változások mértékét két alapvető tényező egymásrahatása szabja meg. Az első ilyen tényező a gyermekszám csökkenése, a második pedig a gyermekes családok költözési gyakoriságának

eséséből adódhat. Nyilván a két tényező együttes mozgásából alakult ki a végeredmény. Az ábra az egyenként számba vett költöző gyermekek arányának nagyságrendjére utal, tehát téves következtetésekhez (jelentős felülbecsléshez) jutnánk akkor, ha azt állítanánk, hogy évenként legalább ilyen mértékű volt a csoportos költözés, mint amekkora arányokat látunk az első ábrán, hiszen a csoportok több egyént vonnak össze egy egységbe. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mennyi vándorlót érinthetett a csoportos költözés, akkor használhatónak látszanak a fenti megoszlási arányszámok, bár hozzá kell tennünk, hogy természetesen gyermekek nélkül is megvalósulhatott együtt költözés. Nem kell ez esetben másra gondolnunk, mint a leggyakoribbnak tekinthető gyermektelen házaspárok költözéseire. Az állandó jelleggel költözők körében a házasságkötést okként megjelölők arányának alakulása mentes volt a hirtelen időbeni ingadozásoktól. Az 1950-es évek végén tapasztalható 8% körüli részesedés egyenletesen növekedett az 1960-as évek végéig (13%), majd ezen a meglehetősen magas szinten stabilizálódva érte el 1975-ben a 16%-os arányt. Ez után egyenletesen esett vissza a 80-as évek végére és a 90-es évekre jellemző 10% körüli szintre. A tanulást, válást célként megjelölők között nem valószínű az együtt költözés, viszont a munkavállalást, lakásváltoztatást, házasságkötést, a családi, valamint az egyéb okokat vándorlási motívumként megjelölők összeforrhattak vándorlási egységekké. Mivel az együtt költözők arányának alsó értéke a becslés célja, ezért az utóbbi motívumokat megjelölőkből minden tizediket vándorlási egység részének tekintettük. Ezzel az eljárással — igaz, igen durván és közvetett módon — meg tudjuk becsülni az együtt költözők és az egyedül költözők egymáshoz viszonyított mértékét.

1. tábla Becslés az együtt és egyedül költözés arányára 1956 és 1992 között Magyarországon (%)

Év	Az eltartóval, családfővel együtt költözések aránya	A többi indok aránya együtt	Tanulás, gyógykezelés, üdülés, látogatás válás* aránya	(b-c)/10	Együtt	Egyedül	Összesen
					költözők aránya		
					a + d	100-e	
	a	b	c	d	e	f	
1956	40,0	60,0	2,7	5,7	45,7	54,3	100,0
1957	49,0	51,0	2,3	4,9	53,9	46,1	100,0
1958	44,8	55,2	1,9	5,3	50,1	49,9	100,0
1959	42,8	57,2	2,0	5,5	48,3	51,7	100,0
1960	40,6	59,4	2,1	5,7	46,3	53,7	100,0
1961	40,0	60,0	2,1	5,8	45,8	54,2	100,0
1962	38,0	62,0	2,1	6,0	44,0	56,0	100,0
1963	39,0	61,0	2,0	5,9	44,9	55,1	100,0
1964	39,5	60,5	1,8	5,9	45,4	54,6	100,0
1965	39,4	60,6	1,7	5,9	45,3	54,7	100,0
1966	38,5	61,5	1,7	6,0	44,5	55,5	100,0
1967	37,8	62,2	1,6	6,1	43,9	56,1	100,0
1968	36,8	63,2	1,5	6,2	43,0	57,0	100,0
1969	36,3	63,7	1,4	6,2	42,5	57,5	100,0
1970	35,5	64,5	1,7	6,3	41,8	58,2	100,0
1971	36,8	63,2	1,0	6,2	43,0	57,0	100,0
1972	36,3	63,7	0,6	6,3	42,6	57,4	100,0
1973	35,6	64,4	1,4	6,3	41,9	58,1	100,0
1974	37,0	63,0	0,7	6,2	43,2	56,8	100,0
1975	28,2	71,8	1,0	7,1	35,3	64,7	100,0
1976	32,5	67,5	0,8	6,7	39,2	60,8	100,0
1977	32,1	67,9	0,7	6,7	38,8	61,2	100,0
1978	28,6	71,4	1,8	7,0	35,6	64,4	100,0
1979	26,9	73,1	6,2	6,7	33,6	66,4	100,0
1980	26,6	73,4	8,0	6,5	33,1	66,9	100,0
1981	27,1	72,9	5,9	6,7	33,8	66,2	100,0
1982	27,5	72,5	6,7	6,6	34,1	65,9	100,0
1983	27,1	72,9	4,5	6,8	33,9	66,1	100,0

Év	Az eltartóval, családfővel együtt költözések aránya	A többi indok aránya együtt	Tanulás, gyógykezelés, üdülés, látogatás válás* aránya	(b-c)/10	Együtt	Egyedül	Összesen
					költözők aránya	aránya	
					a + d	100-e	
	a	b	c	d	e	f	
1984	21,2	78,8	4,5	7,4	28,6	71,4	100,0
1985	20,5	79,5	4,0	7,6	28,1	72,0	100,0
1986	20,6	79,4	4,1	7,5	28,1	71,9	100,0
1987	20,7	79,3	4,0	7,5	28,2	71,8	100,0
1988	20,2	79,8	3,8	7,6	27,8	72,2	100,0
1989	18,9	81,1	3,9	7,7	26,6	73,4	100,0
1990	18,4	81,6	3,6	7,8	26,2	73,8	100,0
1991	18,8	81,2	3,7	7,8	26,6	73,5	100,0
1992	18,5	81,5	3,4	7,8	26,3	73,7	100,0

* Válások aránya csak 1984-től szerepel.

Forrás: Magyarország népesedése kötetek 1955–1964 és a Demográfiai évkönyvek 1966–1992.

Az ötvenes évek végéről a hatvanas évek végére az együtt költözők aránya 50%-ról 40%-ra, majd a hetvenes évek végére 33%-ra csökkent le, és a mélypontot 1992-ben, az utolsó megfigyelési évben becsülhetjük meg 26%-nyi részesedéssel. A 90-es évek további részében vélhetően ezen az egynegyednyi szinten stabilizálódott vagy csak nagyon kis mértékben változhatott meg a nem egyedül költözők aránya. Megállapíthatjuk, hogy a tömeges migráció idején az állandó jelleggel vándorlók körében a csoportos költözés majdnem annyi embert érintett, mint az egyéni. A 90-es évek elejére, amikor a belső vándorlások volumene a mélypontjára jutott, a fenti arány is megváltozott. Az egyéni költözés vált uralkodó típusú az állandó vándorlók háromnegyedénél. Csoportos költözés — mint említettük — már csak a vándorlók egynegyedére volt jellemző.

Mind az elméleti megfontolások, mind a tapasztalatok arra mutatnak, hogy az ideiglenes vándorlók és visszavándorlók között elenyésző számban szerepelnek együtt költözők, ezért eltekintettünk a velük kapcsolatos becslésektől.

A vándorlási egységek sajátos vonásai

Fentebb említettük, hogy a vándorlási egységek képzése a vándorlási statisztikánk megoldásra váró adóssága vagy — ha más oldalról nézzük — továbbfejlesztési lehetősége maradt. Feltehetjük a kérdést, hogy miért történt ez így? A válaszok — véleményem szerint — az alábbi tényezőkben rejlenek:

1. Az individuális szinthez képest a családokat és háztartásokat megfigyelési egységnek tekintő adatokat **nehezebb** összegyűjteni és képezni, hiszen minimum ki kell dolgozni a csoportképző ismérveket, és kimerítővé kell tenni magát a csoportosítást.
2. Az együtt költöző személyek **tűnékenyebb** csoportokat alkotnak, mint a legkisebb gazdálkodói és lakóegységként kezelhető háztartások vagy a rokonsági egységnek tekintett családok. A vándorlási egységek lényegében a költözés ideje alatt, vagyis csak egy rövid időtartamig maradnak együtt, és nem tekinthetők együttélési formának. Gondoljunk bele: definiálásuk a mozgásukra épül, így nem köthetők egy lakóhelyhez, hiszen már nem laknak az elvándorlás helyén és még nem laknak az odavándorlási célponton. Az elvándorlás helyén (vagyis arról a településről, ahonnan elköltöztek) vélhetően valakiktől elszakadhattak, az odavándorlás helyén (az a település, ahová költöztek) pedig kapcsolódhattak valakikhez.

Az együtt, illetve az egyedül költözésre vonatkozó 1996-os empirikus bázison nyugvó, később bemutatandó magyar adatok térben és időben elszigetelt értékeknek tekinthetők. Bár önmagukban is sokat jelző arányokról lesz szó, melyek az adott kontextusban értelmezhetők, összességében mégis csak statikus képet adnak. Hogyan állt elő az együtt költözés közel egyharmadnyi aránya? Milyen előzményei voltak? Milyen tendenciákba simul bele ez a nagyságrend? Lehetséges, hogy teljesen egyedi érték? Megítélésem szerint a fenti kérdések megválaszolását csakis a jelenséget tükröző kép dinamizálásával és szélesebb kontextusba helyezésével érhetjük el. Ez a gyakorlatban úgy valósítható meg, hogy a hazai becsléseken (időbeli kiterjesztés) túlmenően viszonyítási pontokat keresünk a világban.

Az 1960–70-es évektől kezdődően a "családi vándorlás" (family migration) és a "kapcsolati vándorlás" (associational migration) vizsgálata a fejlődő országokról szóló migrációs kutatások igen jelentős részét öleli fel. A téma összekapcsolódott egy másik jellegadó folyamattal, nevezetesen a belső vándorlásokban egyre növekvő női részarány vizsgálatával [16; 17]. A családi vándorlást egy rendszerként fogták fel, ahol a rendszer elemei az együttélő családtagok, a kapcsolatok egységei a családtagok elvándorlásai és visszavándorlásai (tehát az elköltözést időleges és nem végleges elszakadásnak tartják), a rendszer funkciója pedig természetesen az önfenntartás és a reprodukció. A családi vándorlások rendszerének leggyakoribb esete az, hogy az iskoláskoron túli gyermek munkavégzési céllal a városba vándorol. Mozgását — mely a család egyetértésével és helyeslésével valósul meg — szükséges rosszként élik meg. A szélesen értelmezett kapcsolatok azonban nem szakadnak meg, hiszen a migráns anyagilag támogatja az otthon lévőket (lásd a vendégmunkás-szisztémát), előkészíti a talajt testvérei, esetleg az egész család elköltözéséhez, de — felmérve a körülményeket és a lehetőségeket — akár vissza is vándorolhat családjához.² A vándorlók együtt, illetve egyedül költöző személyekre bontása nyilván csak nagyon vékony szelete a családi vándorlások komplex rendszerének. Azonban a determináló tényezők, a jelenség lefolyásának módja és a várható következmények sok használható analógiával szolgálnak a Föld fejlettebb részein történő csoportos költözéseket vizsgálók számára is. A családi vándorlás rendszerét a belső kapcsolatok szorossága, a család kényszerítő ereje, összetétele és anyagi helyzete, a tagok megelőző vándorlási élményei-tapasztalatai együttesen befolyásolják [19]. A családi döntéshozatalban a családfő szerepe csökkenni látszik, és egyre gyakrabban individuális döntések előzik meg a költözést, melyet — a család széttzilálódásától tartva — a családfők inkább jóváhagynak [12].

A vázolt folyamatok következményeiről kissé korai lenne nyilatkozni, azonban a változások irányai arra engednek következtetni, hogy az egyéni költözés aránya növekedni fog a szegény országokban is. Nyilvánvalóan a fejlődő országokra jellemző általános társadalmi-gazdasági-kulturális állapotok teljesen különböznek a mai Magyarországtól, ezért egy részletes, direkt kétoldalú összehasonlítás — bár elvégezhető, de — olyan sok csapdát rejtene magában, ami miatt könnyelműség lenne arra vállalkozni.

Az 1996-ot megelőző időszak csoportos és magányos magyarországi költözőit becsléssel állítottuk elő (lásd az 1. táblát). Az eredmények magyarázhatóak voltak, és nem mondtak ellent a belső térbeli mobilitás feltárt sémáinak. Amennyiben még szélesebb környezetbe próbáljuk helyezni adatainkat, akkor már nemzetközi összehasonlítást kell végeznünk. Az országok közötti összevethetőség biztosítása a belső vándorlások területén sem egyszerű dolog, hiszen a fogalmi eltérések, az adatok forrásai, az adatgyűjtés módszerei és a közlések mélysége mind olyan tényezők, melyeket ha nem tanulmányozunk alaposan, akkor zavaró hatásuk miatt következtetéseink érvényessége veszélybe kerül.

Az Európa Tanács megbízásából a Leeds-i Egyetem Földrajzi Iskolája vállalkozott a belső vándorlások nemzetközi összehasonlításának megszervezésére és kivitelezésére [20]. Beharangozó

² A vándorlások jellemzése során a közösség előtt költözőt "felfedező-típusnak" nevezik, és a közreműködése által keltett migrációt szemléletesen "lánc-migrációnak" hívják [18].

kiadványuk legértékesebb része a belföldi vándorlási adatok forrásainak (népszámlálás, vándorlási felvétel, népesség-nyilvántartások, illetve ezek kombinációi) országokénti feltárása. A Földrajzi Iskola munkatársai a tagországok statisztikai hivatalai illetékes részlegeinek válaszai alapján állították össze anyagukat, így az információk igen nagy mértékben függtek a válaszolók értékelésétől. Például Hollandia esetében a belföldi migrációs adatok fő forrásául a válaszadók a vándorlási felvételeket jelölték meg. Valóban léteznek felvételek ebben az országban, de a Statisztikai Évkönyvek adatközléseiből és fogalom-magyarázataiból egyértelműen kiderül, hogy a közölt adatok elsődleges forrásai a népességi regiszterek. Egyébként a vándorlási folyamatot tükröző legmegbízhatóbb adatokat a népesség-nyilvántartások adják [21]. Ilyen és hasonló megítélésbeli különbségek nyilván több országnál is előfordulhatnak. A vállalkozás úttörő jellegét figyelembe véve az információk többsége hitelesnek és hasznavehetőnek látszik.

Az európai országok statisztikai évkönyveinek demográfiai fejezeteit áttekintve kiderült, hogy széles körű összehasonlításra nem nyílik mód. Egyedül a holland Statisztikai Évkönyv lép túl az egyéni adatközlési szinten, és családokat egységnek képezve is közöl információkat a térbeli mobilitásról. Szerencsére a magyar adatokkal való összevethetőség biztosítható. Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy az ottani adatok is népesség-nyilvántartásból származnak és teljes körűnek tekinthetők. Bár a két ország fejlettsége eltérő szinten áll, azonban a méretek és mértékek hasonlóak. Méreteken az országok nagyságát, mértéken pedig a vándorlások 1000 főre eső intenzitását értem. Mindkét ország vándorlás-fogalma a hallgatólágos európai szabványnak felel meg (lakóhely-változtatás a központi momentum), és ezáltal a településen belüli költözéstől a vándorlás megkülönböztethető. Témánk szempontjából már nem lényeges, de a magyar, megyén belüli és megyék közötti differenciáláshoz hasonlóan az ottani vándorlási adatok tartományon belüli, illetve tartományok közötti elkülönítése további összehasonlítások forrása lehet. A két országban hasonló irányban alakultak a belső térbeli mobilitási folyamatok: 1. A településen belüli költözések volumene növekszik és nagyságrendjét tekintve domináns; 2. Igaz, a holland belső vándorlások mennyisége stagnáló tendenciát mutat az utóbbi évtizedben (Magyarországon csökkenés a változások alapvető iránya), de ott is sokkal gyakoribbak a tartományokon belüli mozgások, mint a tartományok közöttiek. A fenti érvek — úgy gondolom — elégségesnek bizonyulnak ahhoz, hogy az összehasonlítás jogosságához és megvalósíthatóságához ne férjen kétség. Alapkérdésünk továbbra is az, hogy az egyedül vagy az együtt költözés-e a gyakoribb?

A 2. tábla megmutatja azt, hogy a feltett kérdésre általánosan érvényes, időtől és területtől független választ nem lehet adni. Bár az idősoraink csak másfél évtizednyi hosszúságúak, az alap-tendencia mégis minden egyes típusnál a családdal együtt költözések gyakoriságának csökkenésében mutatkozik meg. Más szavakkal: bizonyosan állíthatjuk, hogy az egyének vándorlásának aránya folyamatosan növekszik, és az 1990-es évekre a két ország viszonylatában egyértelműen nagyobb részesedéssel bír. Ezek a meglepő együttmozgások a háttérben rejlő, igen erősen ható általános társadalmi folyamatok léteire engednek következtetni, melyek vélhetően a fenti egyirányú változások közös okainak tekinthetők. Az individualizmus térhódítása mint korunk egyik alapélménye feltehetően igen előkelő helyen szerepel a közös okok sorában, a család-nagyság általános csökkenésével egyetemben. A tábla oszlopait számbavéve világosan kiderül, hogy ebben a vonatkozásban Hollandia sokkal részletesebb adatokkal rendelkezik. Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a csoportos költözés minden térbeli mobilitási típusban (településen belüli költözések, települések közötti vándorlások, Hollandiát érintő külső vándorlások) a mennyiséget tekintve jelentősebb nagyságrenddel bírt az egyéni költözéshez képest.

Ez az együtt költözés azonban más-más súllyal jelentkezett, amennyiben a vándorlási távolságokat is hozzákapcsoljuk a típusokhoz. Az együtt költözés jellemzőbb a településen belüli, vagyis a rövidebb távolságú mozgásokra, a hosszabb vándorlásokban pedig inkább egyének vesznek részt. Az alapadatok elemzése rávilágított arra, hogy a mozgások távolsága és az egyéni, illetve együtt költözés differenciáltsága kapcsolatban van az egyes vándorlási típusokban aktív

személyeknek a nemek szerinti megoszlásával is. A legrövidebb távú, településen belüli csoportos költözések nemi aránya nőtöbblettel ugyan, de kiegyensúlyozott volt. A településen belül egyedül költözők körében az időszak egészében egyértelműen férfi túlsúly látszott. A közepes távolságúnak tekinthető, települések közötti családi vándorlásokban is — igaz, enyhébb mértékben, mint a településeken belül költözőknél, de — nőtöbblet volt jellemző. Az egyedül költözők között továbbra is a férfiak voltak többségben. Mind a földrajzi, mind a társadalmi térben a legnagyobb távolságúaknak tekinthetők a nemzetközi vándorlások, melyek során nemcsak ország-, hanem igen gyakran kulturális, vallási, és szokásrendszerbeli határokat is átlépnek. Döntő mértékben fiatal, aktív korban lévő, egyénileg munkavállalási célból költöző férfiak alkotják a nemzetközi vándorlók nagy részét. Később — némi időbeli eltolódással — családegyesítési céllal utánuk jöhetnek feleségeik és gyermekeik is.

2. tábla Az együtt költözés aránya Magyarországon és Hollandiában 1980 és 1996 között (%)

Év	Magyarország*	Hollandia			
	Belföldi vándorlás		Nemzetközi vándorlás		
	Országban belül együtt vándorlók	Településen belül együtt költözők	Együtt bevándorlók	Együtt kivándorlók	
1980	33,1	48,2	61,8	48,4	55,8
1981	33,8	45,4	57,8	47,6	56,4
1982	34,1	45,0	54,7	48,7	56,7
1983	33,9	46,8	54,8	47,0	55,8
1984	28,6	45,5	53,9	47,0	53,8
1985	28,1	46,1	54,8	44,3	51,6
1986	28,1	46,5	55,7	42,4	50,5
1987	28,2	45,3	55,4	38,5	49,8
1988	27,8	43,9	54,5	38,5	49,8
1989	26,6	42,0	52,8	37,1	47,9
1990	26,2	40,1	51,4	35,5	46,8
1991	26,6	39,7	50,7	34,1	45,2
1992	26,3	40,0	51,5	35,2	46,1
1993	—	40,3	51,4	37,6	45,4
1994	—	39,2	51,0	37,3	45,2
1995	—	37,4	49,1	27,4	44,9
1996	33,0				

Forrás: *Saját becslés; Hollandia Statisztikai Évkönyvei 1980—1997.

Az együtt, illetve egyedül költözés sajátosságait az előzőekben egyéni elemzési szinten valósítottuk meg, hiszen számbavételi és elemzési egységünk is az egyén volt. Az individuális szintről a csoportokat (esetünkben a szűk családmagokat) egységnek tekintő elemzési szintre hangsúlyozottan csak az alábbiakban térünk ki.

Vándorló családok képzése a fejlett holland vándorlási statisztika egyik új hajtásának tekinthető, hiszen a belföldön költöző családokról 1987. és 1993. évek között létezik információ.³ (Kissé kellemetlen, hogy az 1994. és 1995. évekre vonatkozóan megszűnt az ilyen típusú adatközlés.) A Hollandiát érintő nemzetközi vándorlásban részt vevő családtípusokról 1988 óta évente folyamatosan közlik az adatokat. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a belső és a külső vándormozgalomban szereplő családok típusaik szerinti összetételének fő vonásai meglepően nagy hasonlóságokat mutatnak (lásd a 3. táblát).

³ Sajnos az együtt költöző családtípusokról éppen a közös költözés szempontjából vélhetően a legjelentősebb súlyt képviselő településeken belüli költözők viszonylatában nincsenek sem holland, sem magyar adatok.

3. tábla Családok belföldi és nemzetközi vándorlása a családmagok szerkezete szerint 1987–1995 között Hollandiában (%)

Családtípus	1987			1988			1990			1991		
	Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás	
		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás
Házaspár gyermek nélkül	36,7	—	—	35,8	20,4	33,8	37,2	21,6	34,0	37,7	22,4	34,5
Gyermekekes házaspár	44,6	—	—	46,0	30,9	43,1	43,1	31,8	42,1	42,3	31,4	41,7
Apa gyermekkel	2,5	—	—	2,3	2,5	2,2	2,7	3,1	2,4	2,8	3,3	2,4
Anya gyermekkel	16,2	—	—	15,8	46,2	20,8	17,0	43,5	21,5	17,1	42,9	21,4
Összesen	100,0	—	—	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Családtípus	1992			1993			1994			1995		
	Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás		Belföldi vándorlás	Nemzetközi vándorlás	
		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás		Be-vándorlás	Ki-vándorlás
Házaspár gyermek nélkül	37,5	23,4	35,4	38,0	21,9	36,2	—	23,4	35,6	—	24,1	34,8
Gyermekekes házaspár	41,8	32,6	41,4	41,5	34,9	39,3	—	37,1	39,2	—	31,6	40,3
Apa gyermekkel	3,1	3,1	2,0	3,1	3,1	2,3	—	3,7	2,6	—	4,6	2,1
Anya gyermekkel	17,6	40,9	21,2	17,4	40,2	22,1	—	35,8	22,6	—	39,7	22,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,1	100,0	—	100,0	100,0	—	100,0	100,0

Forrás: Hollandia Statisztikai Évkönyvei 1989–1997.

A vándorló családok között a legnagyobb részt a gyermekes családok alkotják Hollandiában. A vándorló családok közel fele gyermekes házaspár, ami kissé meglepő lehet, ha összevetjük a gyermektelen házaspárok alig több, mint egyharmadnyi arányával. Elképzelhető lett volna az is, hogy a kisebb tagszámú vándorlási egységek a leggyakoribbak, majd a tagszám növekedésével a részesedésük egyenletesen csökken. Az anya—gyermekkel típusú vándorlási egységek aránya a belföldi vándormozgalomban néhány százalékponttal 15% fölötti értékkel bír, de még így is 5-6-szor nagyobb a gyakoriságuk, mint az apa—gyermekkel típusú vándorlási egységeké. A kivándorló családok típusainak egymáshoz viszonyított arányai — valószínűleg hasonulva a holland belső vándorlási mintához — jelentéktelen mértékben térnek el a belső vándorlásokétól. Ellenben a bevándorló családok között legjelentősebb típus az anya—gyermekkel vándorlási egység. Ez a mérték nyilván szoros kapcsolatban van a jelentős számú vendégmunkás családegyesítési törekvéseivel. A belföldi vándorlásokhoz hasonlóan a gyermekkel együtt költöző házaspárok továbbra is nagyobb részesedéssel bírnak, mint a gyermektelen házaspárok. A megtett út hosszának növekedésével is fenntartható az a hipotézis, hogy a gyermekek léte a házaspáros családokban térbeli mobilitást növelő tényező. Ezt a hipotézist mindenképpen árnyalni szükséges, megvizsgálva azt, hogy mekkora gyermekszámú családok költöznek a legnagyobb mértékben. E probléma statisztikai adatok segítségével történő megvizsgálására teljes körű forrásból újra csak holland adatok állnak rendelkezésünkre, így következtetéseink érvényessége is csak e területre korlátozódhat (lásd a 4. táblát).

A vándorló családok egyharmada gyermek nélkül, kétharmada gyermekkel költözött Hollandia települései között. Ezek az arányok is utalnak arra, hogy a gyermek léte egy családban nem tekinthető vándorlást gátló tényezőnek. Az egy- és kétgyermekesek a vizsgált időszak folyamán 25-30% körüli, szinte azonos részesedéssel bírtak. A három és több gyermekkel költözők aránya a legkisebb. Az anya—gyermekkel vándorlási egységek aránya legalább 5-6-szorosa volt a apa—gyermekkel típusnak, és mind a kettőnél megfigyelhető volt, hogy a gyermekszám növekedésével arányuk egyenletesen csökkent. Hasonló összefüggést csak a második gyermek után tapasztaltunk a házaspároknál, vagyis a gyermekszám növekedése csak a második gyermeket követően vonta maga után a megoszlási arányuk csökkenését. (Ugyanez az összefüggés tapasztalható az ország határát átlépő együtt költözőknél is. Amennyiben gyermekes családok vándorolnak, közöttük a kétgyermekesek a legjellemzőbbek. Az egygyermekesek aránya mindig elmarad tőlük, azonban az egygyermekesek aránya legalább másfélszerese a három- és többgyermekes nemzetközi vándorló családokénak.) A fenti megoszlási viszonyszámok jellegüknél fogva nem nyújthatnak információt arról, hogy mely nukleáris családtípusokban jellemzőbbek a csoportos költözések a többiekhez képest. A probléma megválaszolásához tudnunk kell a vándorló családmagoknak az összes nukleáris családhoz viszonyított arányát is. 1992 elején a gyermek nélküli házaspárok aránya 35,4%, a három-, vagy háromnál több gyermekeseké 10,2% volt Hollandiában. Lényegében ugyanezeket az arányokat találhatjuk az együtt költözők között is, tehát a fenti típusú családoknak mint egységeknek a vándorlási hajlama átlagosnak tekinthető. Az egygyermekes és kétgyermekes házaspárok vándorlási hajlandósága kisebb, mint azt részarányuk alapján várhatnánk. Az összes családmag között 19,1%, illetve 23,9% volt a részesedésük, ugyanakkor 1992-ben a vándorlók között csak 16,3%, illetve 17,9% voltak a megfelelő arányok. Ezen arányok ismeretében már érthetővé válik, hogy a merítési bázis nagysága miatt találunk nagyobb arányban kétgyermekes vándorló családokat. Részarányuknál (11,3%) magasabb vándorlási gyakorisággal (18,8%) rendelkeznek az egy-szülő—gyermekes családok, tehát a legmozgékonyabb családtípusnak is ez nevezhető. Az egy-szülő—gyermekes családok nagyfokú mozgékonyágát a típus kialakulásának "nem szokványos" körülményei magyarázhatják. Gondoljunk csak a teherbeesett tizenévesek, az elvált anyák vagy a megözvegyült házastársak problémáira.

4. tábla Belföldi vándorló családtípusok megoszlása gyermekszám szerint Hollandiában 1990 és 1993 között (%)

Családtípus	0						1						2					
	gyermekkel																	
	1987	1988	1990	1991	1992	1993	1987	1988	1990	1991	1992	1993	1987	1988	1990	1991	1992	1993
Házaspár gyermek nélkül és gyermekkel	36,7	35,8	37,2	37,7	37,5	38,0	16,8	17,0	16,5	16,4	16,3	16,7	19,8	20,8	18,6	18,1	17,9	17,5
Apa gyermekkel							1,8	1,6	1,9	2,0	2,2	2,1	0,6	0,5	0,7	0,7	0,8	0,8
Anya gyermekkel							9,1	9,0	9,5	9,8	10,3	10,1	5,3	5,1	5,6	5,5	5,5	5,5
Összesen	36,7	35,8	37,2	37,7	37,5	38,0	27,7	27,6	27,9	28,2	28,7	28,9	25,8	26,5	24,9	24,3	24,1	23,7
Elemszám	31 330	31 330	29 002	29 029	29 995	31 381	23 647	24 154	21 752	21 714	22 956	23 866	22 025	23 191	19 413	18 711	19 277	19 572

Családtípus	3–X gyermekkel						Összesen					
	1987	1988	1990	1991	1992	1993	1987	1988	1990	1991	1992	1993
Házaspár gyermek nélkül és gyermekkel	8,0	8,3	8,0	7,8	7,7	7,3	81,3	81,8	80,3	80,0	79,3	79,5
Apa gyermekkel	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	2,5	2,3	2,7	2,8	3,1	3,1
Anya gyermekkel	1,8	1,7	1,8	1,8	1,9	1,8	16,2	15,8	17,0	17,1	17,6	17,4
Összesen	9,9	10,1	10,0	9,8	9,7	9,3	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Elemszám	8 451	8 839	7 796	7 546	7 759	7 680	85 368	87 515	77 963	76 999	79 987	82 582

Forrás: Hollandia Statisztikai Évkönyvei 1989–1995.

Vándorlási egységnek nevezzük az elvándorlás helyének azonos lakcíméről az odavándorlás helyének azonos lakcímére — egy bizonyos, megállapodáson alapuló időtartamon belül — egyedül költöző személyt, illetve együtt költöző személyek csoportját. A szétköltözőket és összeköltözőket nem értjük bele a fogalomba, hiszen a szétköltözőknek csak az elvándorlás helye volt azonos, az összeköltözőknél pedig az odavándorlás helye ugyanaz. A vándorlási egységek típusainak kialakítása során a már meglévő család- és háztartás-osztályozásokat vettük alapul abból a célból, hogy ezáltal viszonyítási lehetőséghez jussunk.⁵ Korábbi helyi és reprezentatív felvételek, valamint létező holland statisztikai adatok már megerősítették azt a feltevésünket, hogy a család- és háztartástípusok használhatók az együtt költöző személyek tipizálása során.

Az együtt költözésre vonatkozó 1996. évi magyar adatok forrásai, az adatfeldolgozás módszerei és az eredmények

A belföldi vándormozgalomra vonatkozó lakcím-nyilvántartáson alapuló adataink kútforja — a statisztikai szolgálathoz hasonlóan — a Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal volt.⁶ A közölt adatokhoz képest tudományos problémáink megoldása céljából mélyebb és egyben újabb adatkombinációkon alapuló csoportosításokra volt szükségünk. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a költözőkről kor, nem, családi állapot, településhálózati egységek szerinti kombinációkban is igényeltük az adatokat. Fő célunk az volt, hogy az individuális adatgyűjtési és tárolási szintre építve eredeti eljárásokat alkalmazó összesítésekkel csoportszintű adatokat képezzünk és elemezzük azokat. Az individuális — vagyis a vándorlókat egységnek tekintő — szinten jól ismert közegben mozogtunk, és az adatok előállítása nem okozott problémát. Jóval nehezebb dolgunk volt viszont a csoportadatok, vagyis az együtt költözés különböző típusainak kiszűrése során.⁷

A csoportok képzésének műveletét megelőzte az alapsokaságnak, vagyis az 1996. év folyamán lakcím-változtatóknak három részre bontása. A lakcím-létesítéseket és lakcím-megszüntetéseket (amikor csak az új, illetve a régi lakás volt ismert) elkülönítettük a "valódi" költözésektől (ahol a régi és az új lakcím is ismert volt). A lakcím-létesítéseket és -megszüntetéseket adminisztratív aktusoknak tekintettük, és nem tartottuk valódi vándorlásoknak. A továbbiakban nem foglalkoztunk velük.

A kettős lakcímbejelentési rendszer, vagyis hogy egy személynek egy időben két lakcíme is lehet (lakóhely és tartózkodási hely) esetünkben négyféle logikai lehetőségét teremtette meg a lakcím-változtatásoknak. Az egyén költözhetett lakóhelyről lakóhelyre, lakóhelyről tartózkodási helyre, tartózkodási helyről tartózkodási helyre és tartózkodási helyről lakóhelyre. Mivel célunk nem alkalmilag költöző csoportosulások megragadása, hanem más módon is összetartozó személyek együtt költözésének a felderítése volt, ezért a továbbiakban a lakóhelyet lakóhelyre és a tartózkodási helyet tartózkodási helyre cserélőkre koncentráltunk. Ezeket a vándorlásfogalomnak megfelelően felbontottuk települések között vándorlókra és településen belül költözőkre azért, hogy egyértelmű kategóriákkal dolgozhassunk és egyre részletesebb területi felbontású adatokhoz

⁴ A téma részletesebb, szemléletesebb kifejtése a [11] hivatkozási számú mű 32–40. oldalain található meg.

⁵ A háztartás- és családtípusok integrálására — igaz, más célok által vezéreltetve — Baranyai István is kísérletet tett [22].

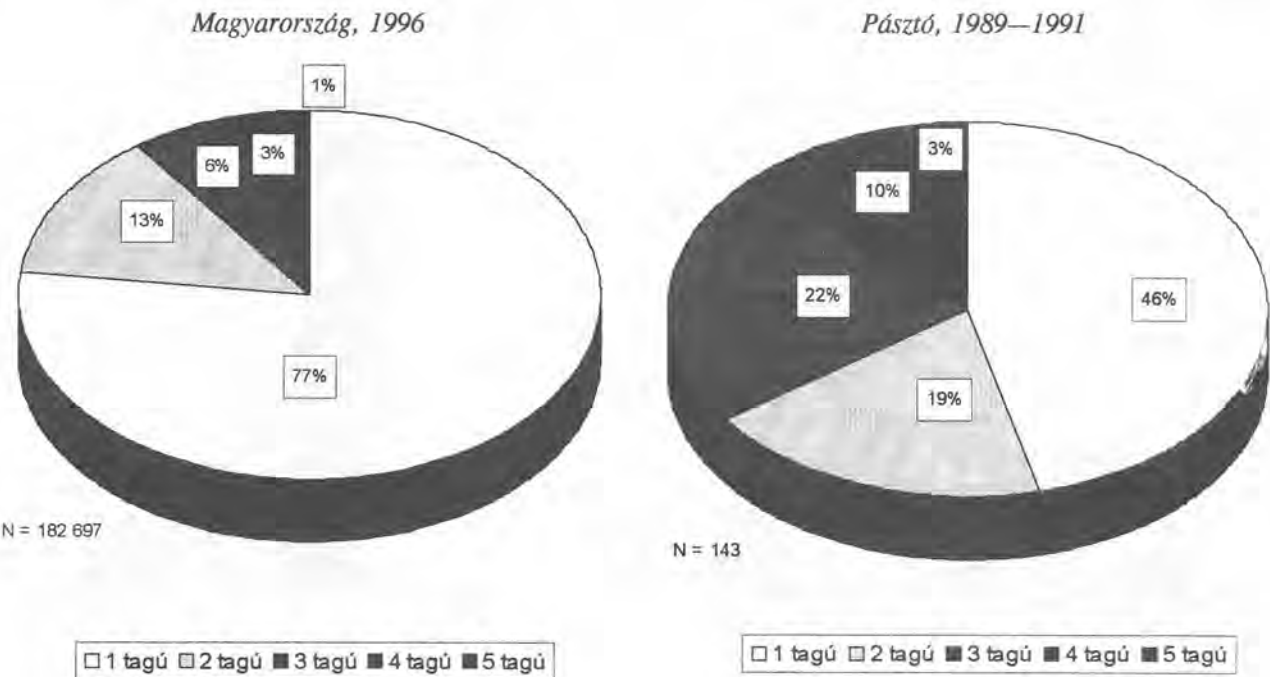
⁶ Ez úton is szeretnénk köszönetet mondani Cziffra Andrásnak és Deményné Kertész Krisztinának az adatbázis összeállításában végzett nélkülözhetetlen segítségéért.

⁷ Az elemzés szempontjából vigyáznunk kellett arra, hogy individuális szinten mozogva ne vonjunk le csoportokra vonatkozó következtetéseket (atomisztikus tévkövetkeztetés), és fordítva: csoport szinten, vagyis a vándorló egységek típusainak szintjén vizsgálódva ne következtessünk a csoportokat alkotó egyének jellemzőire (aggregációs vagy ökológiai tévkövetkeztetés) [23]. Tehát igen fontos, hogy elemzési szintünk és következtetésünk érvényességi tartománya összhangban legyen.

juthassunk. Arra volt lehetőségünk, hogy a települések egyfajta rangbeli lejtőjén (tehát társadalmi térben) mozogva jussunk újabb kombinációkhoz.

A csoportszint képzésének nyersanyaga közé csakis azok a költözők kerültek be, akiknek megvolt a régi és új lakcíme település, utca, házszám, ajtó mélységben. **Első lépésben** az egyedül és az együtt költözők elkülönítése történt meg. E fázisban lehetőségünk volt kvázi költözési egységek megkülönböztetésére is. Kvázi költöző egységeknek az összeköltözőket és szét-költözőket tekinthetjük, hiszen a közöttük lévő korábbi kapcsolatot és a költözéssel összefüggő motívumrendszert sem tekinthetjük esetlegesnek. Az összeköltözőknél az új lakcím volt azonos, a régi különböző, a szétköltözőknél pedig fordítva. Ténylegesen együtt költözőkön, vagyis vándorlási egységeken az ugyanarról a lakcímről azonos lakcímre költöző személyeket értettük. **Második lépésben** a vándorlási egységeket tagszám szerint csoportosítottuk, és ezáltal már pontos képet kaptunk a bizonyos tagszámú csoportok gyakoriságáról. **Harmadik lépésként** a tagszámmal összefüggésben és annak ismeretében a család- és háztartástípusokat egyenként a tagok neme, kora, családi állapota és ezek kombinációi segítségével határoztuk meg. Például az a háromtagú költözési egység lehetett házaspáros család egy gyermekkel típusú, ahol a különböző nemű szülők 15 évesnél idősebbek voltak, a fiatalabb szülő és a hajadon vagy nőtlen gyermek közötti korkülönbség legalább 15 év volt. A példából látható, hogy a nem, kor, családi állapot ismerveken túl egy önkényes korhatár-, továbbá korkülönbség-kritériumokat is bevonva soroltuk típusokba a tagszám szerint már ismert egységeket. A család- és háztartástípusok, valamint a tagszám szerinti keresztábra minden egyes logikai úton nem kizárható celláját a fenti tényezők figyelembevételével hasonló módszerekkel határoztuk meg. Az összes típus elkülönítési kritériumainak ismertetése meghaladja e dolgozat kereteit, azonban az érdeklődők a kutatás dokumentációjában és a kutatást taglaló, 1999-ben megjelenő kiadványunkban megtalálhatják a részleteket is. Tudatában vagyunk annak, hogy eredményeink a legjobb tudásunk szolgáltatatta **becslések** csupán, de vándorlási felvételek és direkt az együtt költözésre vonatkozó kérdések hiányában módszertani szempontból talán ez a legtöbb, amit megtehattünk az együtt költöző személyek kutatása során Magyarországon.

A tanulmány további részében először tagszám szerint vizsgáljuk meg a vándorlási egységeket, majd a jellemző típusokat mutatjuk be.

II. ábra Az együtt költöző lakóhelyváltókatok tagszám szerint (%)

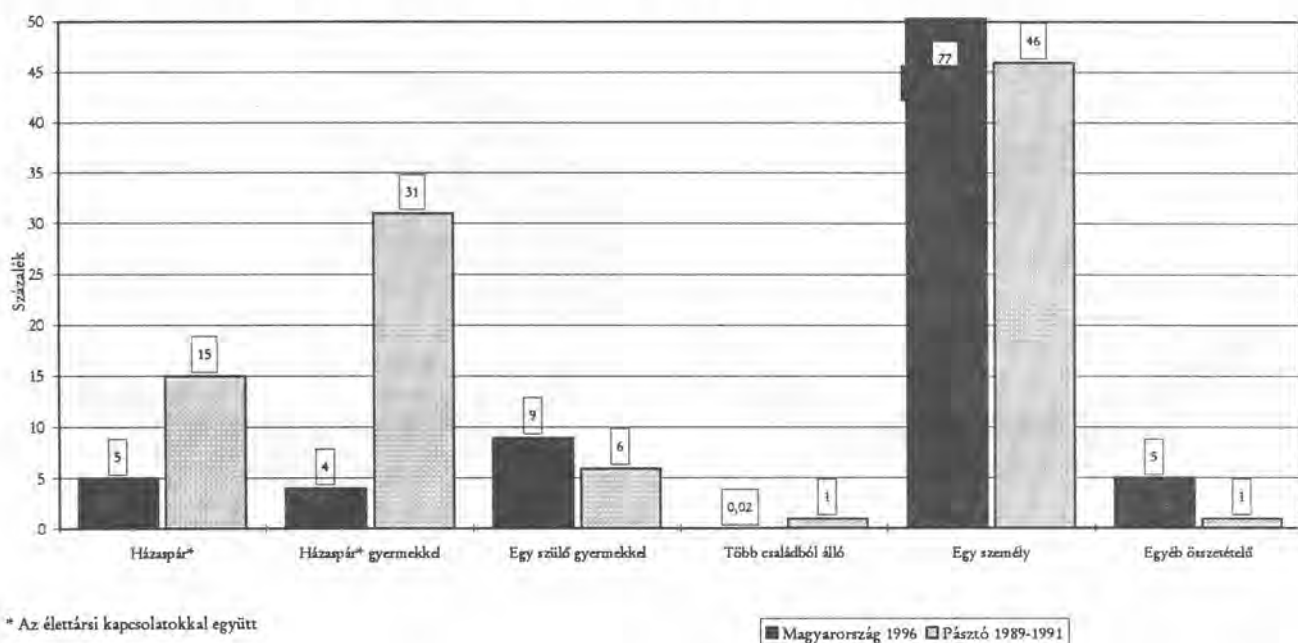
A II. ábrából jól kirajzolódik a nagysággal kapcsolatos fő összefüggés, nevezetesen, hogy a tagszám növekedésével párhuzamosan egyre csökken az együtt költözők aránya, tehát saját döntésükből eredően az egyének és a kisszámú csoportosulások gyakrabban mozdulnak el, mint a nagyobbak. Kijelenthető, hogy a leggyakoribb költözési forma az egyedül költözés, és minél több ember költözött együtt, annál kisebb volt az előfordulási gyakoriságuk Magyarországon 1996-ban. A vándorlási egységek 77%-a egyedüli, 23%-a csoportos költözés. Mint arra fentebb utaltunk már, a nagyságrendek kissé félrevezetőek lehetnek, amennyiben azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mekkora az egyedül, vagy együtt költözés nagyságrendje az egyes vándorlók körében. Az 1996-ban 141 ezer egyedül lakóhelyet változtató személy már nem 77%-át, hanem csak 67%-át alkotja az összes lakóhelyet változtatónak (közel 209 ezer fő). Így a csoportos mozgás az egyes vándorlók 33%-ára jellemző. Tehát **az állandó vándorlók kétharmadára az egyéni, egyharmadára a csoportos mozgás a jellemző.**

Egy jóval kisebb esetszámú helyi felvétel során is ugyanezeket a szabályszerűségeket tapasztaltuk, azonban az arányok az együtt költözés magasabb fokát sugallták. Míg országos szinten 1996-ban a kettőnél több tagszámú vándorlási egységek aránya mindössze 23% volt, addig Pásztón (Nógrád megyében, a Mátra nyugati lábánál elterülő kisváros) 54%-ot mértünk a városba állandó jelleggel 1989–1991 között bevándorlók körében. A 31 százalékpontos eltérésnek nyilván nagyon sok oka van. Ezek közül a legfontosabbnak a következőket vélem:

1. Bár a két megfigyelés tárgya ugyanaz, mégis **eltérő sokaságból vett, különböző időszakokra vonatkozó és más módszerrel összeállított** adatokból származnak az eredmények. Országos szinten közelítő eljárással becsültük meg az arányokat, Pásztón pedig személyes kikérdezés történt, ami következtében egyértelműen meg lehetett tudni azt, hogy kik költöztek együtt. Ugyanez az iterációs eljárás eredményeiről nem mondható el, hiszen mindössze a kor, nem, családi állapot ismerve kombinációi segítségével dolgozhattunk.

2. A két **definíció** annyiban **különbözött**, hogy Pásztón a bejelentkezések között 30 nap is eltelhetett, amíg – technikai okok miatt – országosan ugyanazon a napon kellett történnie a bejelentkezéseknek. Az azonos napon bejelentkezés kritériuma nyilván "szétszórta" a valóságban együtt költöző, de különböző időpontokban bejelentkező személyeket.

Fontos volt annak igazolása is, hogy a kettőnél nagyobb tagszámú egységben együtt költözők besorolhatók az egyes standard család- és háztartástípusokba. Nem volt kizárható, hogy esetleg valamilyen teljesen más (később definiálandó) közösségek is lehetnek.

III. ábra Az együtt költöző lakóhelyváltoztatók típusai (%)

A III. ábrán látható, hogy a vándorlási egységek mindössze 5%-át nem tudtuk besorolni az integrált család- és háztartástípusok valamelyikébe ("Egyéb összetételűek"), tehát nagy valószínűséggel állítható, hogy a már megalkotott és a statisztikai gyakorlatban alkalmazott család- és háztartástípzálás alkalmas keret a vándorlási egységek vizsgálatához is.

A "Több családból álló" vándorlási egységekre vannak egyedi esetek, de a nagyságrendjük elenyésző (0,02% és 1%). Úgy tűnik, ha együtt vándorolnak az emberek, akkor ezt egy családból álló közösségben teszik, és ez az egy család is a szűk családdal egyezik meg.

Meglepően nagy arányt, 9%-ot képvisel az "Egy szülő gyermekkel" típus a közösen vándorlók között. Ez nem különbözik az összes háztartásban 1996-ban mért arányuktól (10,4%). Vélhetően az adatnyerés módszerei is hozzájárultak a 9%-nyi arány kialakulásához, vagyis hogy az eltérő napokon történő bejelentkezések szétszakították a gyermekes házaspárokat. Véleményem szerint a módszerhez képest a családtípus genezisének körülményei tekinthetők domináns tényezőknél.

A "Házaspáros családok" 57,8%-nyi részesedéssel a magyar háztartástípusok legnagyobb súlyú elemei, ugyanakkor a vándorló egységek között összesen csak 9%-os aránnyal részesedtek. Látszólag nincs alapvető különbség a gyermektelen (5%) és gyermekes (4%) házaspárok aránya között, ami arra utalna, hogy gyermek vagy gyermekek léte a családban sem térbeli mobilitást növelő, sem térbeli mobilitást csökkentő tényezőnek nem tekinthető. Ez azonban csak látszat, melynek a valósághoz semmi köze sincs.

5. tábla Családtípusok és vándorlási egységek típusainak megoszlása gyermekszám szerint (%)

Típusok	0	1	2	3	4-X	Összesen
	gyermekkel					
Házaspáros* család	61,3	20,1	14,9	3,0	0,8	100,0
Házaspáros* vándorló egység	55,4	20,6	16,6	5,9	1,6	100,0
Egy szülő gyermekkel	—	57,6	29,8	10,6	2,0	100,0
Egy szülő gyermekes vándorló egység	—	64,7	25,7	7,6	2,1	100,0

* Élettársi kapcsolatokkal együtt

Forrás: Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői. KSH Budapest, 1996. 162. o., 205. o.; saját számítások

Amennyiben a gyermektelen és gyermekes házaspárok, valamint az élettársi kapcsolatok összességét 100%-nak vesszük, és feltételezzük, hogy a családtípus és a vándorlási típus megegyezik, akkor igen ritkán tapasztalható lineáris összefüggést állapíthatunk meg. Az 1996-os mikrocenzus adatait viszonyítási bázisnak tekintve a gyermektelen párok 61,3%-os országos arányához képest csak 55,4%-os a részesedésük a vándorlási egységek között. Tehát a gyermektelen családok alulreprezentáltak tekinthetők az együtt költözők között.⁸ Ezen megállapításból következik, hogy a 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családok viszont felülreprezentáltak. Bár a gyermekszám növekedésével a vándorló párok aránya egyre csökken, részesedésük azonban egyre fokozódó mértékben mindig felülmúlja a viszonyítási alapokat (egygyermekesek 20,6%, illetve 20,1%; kétgyermekesek 16,6%, illetve 14,9%; háromgyermekesek 5,9%, illetve 3%; négy- és többgyermekesek 1,6%, illetve 0,8%). A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a **párkapcsolatban élő szűk családmagok gyermekszámuk növekedésével területi szempontból egyre mozgékonyabbakká válnak.**

Az egy szülő gyermekkel vándorló típusok gyermekszám szerinti megoszlásában nem találjuk meg a házaspáros típushoz hasonló, fentebb leírt összefüggést, vagyis hogy a gyermekszám növekedésével területi mobilitásuk egyre valószínűbbé válik. Legjellemzőbb az, hogy a szülő egy gyermekével vándorol. Egyedül ez a típus felülreprezentált a családtípusokban mért országos ará-

⁸ A korösszetételük ismerete tovább árnyalhatná ezt a képet, hiszen elképzelhető, hogy az idős korú, gyermekeiket már kibocsátó szülők sokkal kevésbé mozgékonyak a gyermekvállalás előtt álló fiatal párokhoz képest.

nyához képest (64,7% és 57,6%). A gyermekszám emelkedésével ez esetben is egyre csökken részarányuk, azonban a házaspáros családokkal ellentétben a két- és háromgyermekesek aránya nem éri el az össznépesség megfelelő csoportjainak megoszlási arányszámait. A négy- és többgyermekes családok egy szülővel típusú vándorlási egységek súlya hozzávetőlegesen ugyanakkora, mint az országos részesedésük, ami utal a magasabb gyermekszám mobilitást növelő jellegére.

Összefoglalás

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy:

1. Együtt költöző személyek léteznek és csoportjaik a család- és háztartásformák sajátos kombinációjával statisztikailag megragadhatók.
2. Minél több ember költözik együtt, annál kisebb lesz előfordulási gyakoriságuk.
3. Az egyedül költözés mellett a szűk családmagok együtt vándorlása a legjellemzőbb.
4. Gyermekszámuk növekedésével a párkapcsolatban élők területi mobilitásának valószínűsége egyre növekszik.

IRODALOMJEGYZÉK

1. *Ekéné Zamárdi Ilona*: Népesedési folyamatok. In *Perczel György — Tóth József* (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Budapest, 1994, Egyetemi jegyzet, 83–109. p.
2. *Thirring Lajos*: A magyar népszámlálások családi és háztartási kérdései és adatfeldolgozásai. *Demográfia* 1958. 2–3. sz. 289–293. p.
3. *Szűcs Zoltán*: A népszámlálások család-háztartás fogalmainak változásai. *Statisztikai Szemle* 1990. 4–5. sz. 325–349. p.
4. *Mérei Ferenc*: Községek rejtett hálózata. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, Harmadik kiadás, 351 p.
5. *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat, Budapest, 1979, 403 p.
6. *Berényi István*: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 164 p. Földrajzi tanulmányok 22. kötet.
7. *Berényi István*: A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997, Egyetemi jegyzet 135 p.
8. Menekültek. Az üldözések különböző formái. Jelentés a Nemzetközi Humanitárius Kérdések Független Bizottsága részére. Gondolat, Budapest, 1991, 223 p.
9. *Gosling, P. L. A.*: Population redistribution: patterns, policies and prospects. In *Hauser, P. M.* (ed.): World population and development. Challenges and prospects. Syracuse University Press, 1979, 403–439. p.
10. *Leinbach, T. R. — Watkins, J. F. — Bowen, J.*: Employment behavior and the family in Indonesian transmigration. *Annals of the Association of American Geographers* 1992. No. 1. 23–47. p.
11. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben? Budapest, 1994, 87. p. KSH Népeségügyi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 50. kötet.
12. *Riley, N. E. — Gardner, R. W.*: Migration decisions: the role of gender. In *Internal migration of women in developing countries*. UN Publication Sales, No. E. 94. XIII. 3 United Nations, New York, 1993, 195–206. p.
13. *Olson, M.*: A kollektív cselekvés logikája. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 227 p.
14. *Johnston, R. J.* (ed.): The dictionary of human geography. Basil Blackwell Publisher Ltd. Oxford, 1981.
15. *Tóth Pál Péter*: Haza csak egy van? (Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, 1988–1994.) Püski Kiadó, Budapest, 1997, 157. p.
16. The feminization of internal migration. *Population Newsletter* 1991. december, 6–8. p.
17. Internal migration of women in developing countries. UN Publication Sales No. E. 94. XIII. 3. United Nations, New York, 1993, 359 p.
18. *Kunz Egon*: Magyarok Ausztráliában. Teleki László Alapítvány Budapest, 1997, 249 p.
19. *Root, D. B. — De Jong, G. F.*: Family migration in a developing country. *Population Studies* 1991. No. 2. 221–233. p.
20. *Rees, P. — Kupiszewski, M.*: Internal migration and regional population dynamics: a feasibility study for the Council of Europe. School of Geography, University of Leeds. 1995, 17 p.
21. *Kovácsics József — Kovácsics Józsefné*: Vándorlás. In *Kovácsicsné Nagy Katalin — Klinger András* (szerk.): *Demográfia*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996, 291–307. p.
22. *Baranyai István*: A háztartás- és családtípusok integrálása. *Statisztikai Szemle* 1993. 12. sz. 965–976. p.
23. *Riley, M. W.*: Néhány lehetséges tévkövetkeztetés. In *Varga István* (szerk.): *Szöveggyűjtemény az empirikus szociológia módszertanához*. MKKE Budapest, 1989, 40–56. p.